

MIRCEA ELIADE ȘI „INSUFICIENȚA LITERATURII”

Într-un text din 1927 (Eliade 1990b), Mircea Eliade deplânge precaritatea literaturii ca „sinteză impură, insuficientă” de elemente spirituale și empirice, pe gustul unei culturi mediocre, inaderente la funcțiile superioare ale cunoașterii. Literatura ar oglindi, „în infinite nuanțe”, amestecul de elemente ce pătrund în conștiință prin experiențe, reunind „rezultate diverse, în planuri diverse”, în timp ce arta, ca „sinteză pură”, ar reflecta emoții estetice înfăptuite într-un singur plan, ce trimite la o realitate transcendentă. Este vorba de esențe spirituale diferite, de universuri distincte și, în cele din urmă, de forme diferite ale imaginarului, cu structuri și finalități proprii.

„Literatura mulțumește sentimentalismul, senzualitatea, nevoia de idealism, de filosofie, de misticism, de cunoașterea realităților sociale etc. Dar mulțumește toate acestea numai într-o conștiință în care ele sunt mediocru dezvoltate. O viață lăuntrică puternică, bogată, complexă – năzuiește către o diferențiere cât mai categorică a funcțiilor de cunoaștere [...]. Literatura e o critică culturală de mare folos și păstrează câteodată fragmente de artă pură. Dar – pentru noi – nu poate fi o poziție ultimă. Vom reveni întotdeauna la literatură, ne vom odihni și înprospăta într-însa. Literatura, de altfel, va rămâne întotdeauna sinteza purificatoare a unei conștiințe tumultuoase, dar nediferențiate” (*ibidem*, p. 46–47).

Dacă gânditorul Eliade poate fi numit, pe urmele lui Constantin Noica, mai mult și mai puțin decât o conștiință filosofică propriu-zisă (Noica 2004, p. 97), iar istoricul religiilor – mai mult și mai puțin decât un „simplu” spirit religios, nu același lucru se poate spune despre autorul operei de ficțiune, care scrie literatură, după propriile mărturisiri, sub impulsul inspirației, „vede” idei, intuiește simboluri, între-zărește, în timpul acestei îndeletniciri „nocturne”, soluții ce luminează neașteptat sensuri ale operei sale științifice. Este incredințat, în spiritul lui Nae Ionescu, de necesitatea îmbinării cunoașterii logic-raționale cu cea simbolic-poetică (Eliade 1993, vol. II, p. 227), de valoarea creației literare ca instrument de cunoaștere și de solidaritatea dintre literatură, filosofie și religie.

Mentorul „tinerei generații” orientate împotriva mai tuturor aspectelor vechiului modernism nu renunță la „insuficienta” literatură, cu riscul afirmării unei conștiințe proprii „nediferențiate”, aflate la egală distanță între elementele de ordin spiritual și cele mundane, reverberații ale unui „experiențialism” programatic căutat. Prietenul său Eugen Ionescu îi va atribui critic, din această pricină, la fel ca și Cioran, de altfel, postura de „veșnic intermediar” între toate aventurile spiritului, „blestemat”, în cele din urmă, a rămâne un literat (Ionescu 2000, p. 95). Pentru Noica, în mod similar, literatura rămâne „păcat față de gând, oricât de bogată ar fi ea”. Iar Eliade

Caietele Sextil Pușcariu, II, 2015, Cluj-Napoca, p. 713–718

„a păcătuit prin literatură ca să se odihnească, sau ca să se distreze, sau din simpla voluptate a păcatului” (Noica 2000, p. 190).

Dacă scriitorul își asumă constant această postură de „veșnic intermediar”, o face totuși în virtutea unui crez filosofic cristalizat din ce în ce mai limpede. Un crez ce confirmă opinia lui G. Călinescu exprimată deja la apariția volumului *Solilocvii* din 1932, potrivit căreia tânărul eseist alege ca modalitate predilectă a cunoașterii ultime soluția „magică” a artei și a emoției estetice (Călinescu 1982, p. 954). Mult mai târziu, și alți exegeți, precum Matei Călinescu, vor conchide că metafizica implicită în opera lui Eliade este „o ontologie estetică fondată pe ideea de creativitate, în care imaginația este deopotrivă instrument de cunoaștere și mod de a exista” (Călinescu M. 1978, p. 374).

Deși în primele sale texte arta se bucură de o poziție privilegiată în fața literaturii, pe parcurs diferențele tind tot mai mult să se estompeze. Istoricul religiilor invocă în repetate rânduri „demnitatea metafizică a narațiunii” (Eliade 1993, vol. I, p. 210), posibilitatea literaturii fantastice de a se revela „în legătură cu tot ceea ce ne-au revelat ultimii cincizeci de ani” (*ibidem*, p. 553), camuflajul inițiativ al operelor de ficțiune, unde supraviețuiește, ocultată, întreaga tradiție spirituală a omenirii. Împotriva „clișeului” omului de știință din mediile academice savantul susține, în 1976, rolul esențial al imaginației poetice în procesul cunoașterii:

„Mulți cred că imaginația poetică, creativitatea literară nu se împacă cu cercetările științifice «obiective» [...]. Foarte puțini știu că «adevărații» oameni de știință gândesc tocmai contrariul [...]. Va trebui să mai treacă zece-cincisprezece ani până ce omologarea creativității științifice cu creativitatea artistică va deveni evidentă pentru toată lumea, inclusiv mediile academice” (Eliade 1993, vol. II, p. 227).

Antropologia profunzimilor sau „noul spirit științific” fondate de Gilbert Durand pe urmele lui C. G. Jung, Henri Corbin și Eliade sau transdisciplinaritatea lui Basarab Nicolescu, cu influențe din gândirea filosofului român, sunt doar câteva exemple ce confirmă această perspectivă.

Înseși teoriile filosofice asumate de istoricul religiilor se regăsesc în spațiul, deloc „insuficient”, al imaginației literare. Teoria irecognoscibilității miracolului, de pildă, manifestat nu prin contrast, ci prin contact, după Întrupare, se află „camuflată” perfect în operele literare:

„De la Wordsworth la James Joyce, marii scriitori europeni asta au făcut: să descopere sublimul, tragicul, excepționalul, mitologicul etc. în viața de toate zilele și în fiecare dintre noi...” (Eliade 1993, vol. I, p. 486).

Cunoașterea este, așadar, o simplă hermeneutică a cotidianului, ca alăturare de fapte potențial aflate pe niveluri de realitate diferite, așa cum sugerează și prozele fantastice eliadești:

„În nuvela pe care sunt pe cale de a o scrie (*Podul*), mărturisește Eliade, aș vrea să fac să se înțeleagă până la obsesie sensul ei secret: *camuflajul misterelor* în evenimentele *realității imediate*. A face să reiasă, în consecință, ambivalența oricărui «eveni-

ment», în sensul că un «eveniment» aparent banal poate să reveleze un întreg univers de semnificații transcendente, și că un «eveniment» aparent extraordinar, fantastic, poate fi acceptat de cei care îl trăiesc, ca ceva care vine de la sine și de care ei nici nu se gândesc măcar să se mire” (*ibidem*, p. 476).

Vechea metafizică devine, astfel, un demers hermeneutic; omul „integral” profetizat de Eliade – un interpret sau un intermediar al unei realități fluide, plurale, constituite „obiectiv” din perspectiva variilor sale semnificații posibile. Cunoașterea este o recunoaștere, adică o interpretare a arhetipului în toate latențele sale, iar imaginația literară oferă prin ea însăși o asemenea perspectivă, deopotrivă unificatoare și înfinită. Nu este de mirare că deja de mult unii filosofi aleg ca mijloc de expresie teatrul, romanul sau jurnalul intim, observă tot Eliade, reflectând asupra jurnalului lui Ernst Jünger (Eliade 1986b, p. 250). În modernitate, imaginația literară, care este și imaginație mitică, „descoperă marile structuri ale metafizicii” (Eliade 1990a, p. 18) și suplinește inexistentă viață religioasă; sursa ei, transconștientul, este locul arhetipului, descifrabil, în calitate de simbol, ca epifanie a universalului. Actul artistic reprezintă, în accepțiunea scriitorului, calea de acces intuitiv la această zonă extrarațională a conștiinței, depozitara unui simbolism ecumenic și universal. Simbolul operează la nivel transconștient cu o coerență proprie, cu o logică „absconsă”, inteligibilă prin contemplația estetică, echivalentă cu „vederea” ca interpretare a metafizicii implicate în opera de artă (Eliade 1993b, p. 17). Imaginația, oglindă a sacrului transpus în orice creație artistică, are o funcție existențială, o funcție epistemologică, precum și una supra existențială, religioasă și soteriologică. Ea „ne integrează ritmurilor cosmice, ignorate sau minimalizate de omul modern (Eliade 1993, vol. II, p. 207), este, simultan, un instrument de cunoaștere, „ne dezvăluie în chip inteligibil și coerent modurile realului” (Eliade 1993, vol. I, p. 58), iar prin funcția unificatoare, intermediară a simbolului realizează conjuncția așanumitelor „niveluri de realitate” și accesul la formele pure, arhetipale.

Convins, de timpuriu, de imposibilitatea cunoașterii absolute, a filosofiei de sistem ca atare sau a adevărului, considerat „unul dintre cei mai inepti termeni” (Eliade 1991, p. 18), Eliade menționează totuși ulterior posibilitatea cunoașterii ultime în două contexte, și anume prin contemplație și prin imaginație. Contemplația este „cunoașterea reală, concretă, experimentală” a realităților ultime (Eliade 2001a, p. 138), iar a avea imaginație înseamnă a vedea lumea în totalitatea ei, fiindcă imaginile, imitând modelele exemplare, reușesc să arate tot ceea ce rămâne refractar conceptului (Eliade 1994, p. 19–25). Realitatea ultimă, insesizabilă prin raționament, trebuie văzută, contemplată printr-un act „theoretic”, în sensul tradițional, platonician al termenului, atât la nivelul creației, ea însăși o contemplație în act a Ideilor, cât și prin contemplația estetică propriu-zisă. Tot în sens platonician, această vedere hermeneutică are menirea de a schimba statutul existențial al privitorului, situându-l pe un plan ontologic superior. Arta este, de altfel, pentru autorul *Solilocviilor*, o „magică transcendere a obiectului, proiectarea lui în altă dimensiune, libertatea lui prin magică realizare, prin «creare», imitarea operei lui Dumnezeu”.

Iar omul nu este doar un animal rațional, ci o ființă caracterizată tocmai de instinctul de transcendere (Eliade 1991, p. 47–48).

Două decenii după apariția textului din 1927, eseistul atribuie același rol de „magică transcendere a obiectului” „insuficienței” literaturi, de data aceasta în antiteză cu imperativul artei angajate (Eliade 1992a). Acum, scriitorul ilustrează, la fel ca artistul creator, „un mod de a fi specific, deosebit de celelalte moduri de a fi îngăduite omului în Univers (religios, economic, politic etc.)”. Literatura reprezintă o „luptă cu timpul”, cu istoria, prin tendința de a cuprinde cât mai multe „zone de realitate”, așadar o deschidere către general și universal. Vocația scriitorului, „de ordin metafizic”, vizează „zonele transcendente ale arhetipurilor” și se afirmă ca act eminent liber, cu valențe primordiale. Scriitorul, spune Eliade, colaborează la completarea creației, instituie, prin libertatea inerentă operei literare, „un nou mod de a fi în univers”, arată „ce poate fi omul, ce trebuie să fie el”, anticipând o condiție umană eliberată de orice determinism.

„Pentru epoca atât de ‘profană’, adică desacralizată, pe care o trăim, conchide filosoful, acest mesaj și exemplu pe care-l aduce arta literară echivalează aproape cu o tehnică mistică. Degradată, se-nțelege, ca să fie pe înțelesul și la îndemâna omului modern, omul «vârstei întunecate», dar nu mai puțin o tehnică mistică; adică o metodă de salvare a omului” (*ibidem*, p. 50).

Imaginarul pare a fi soluția adoptată de istoricul religiilor pentru această cunoaștere „teoretică” specifică formelor tradiționale de spiritualitate, dar și de filosoful căutător al filosofiei „de dinaintea filosofilor”, după sintagma lui Georges Dumézil (Eliade 2008, p. 13). Chiar în *Tratat de istorie a religiilor* Eliade observă fenomenul, specific modernității, discutat și de alți teoreticieni, al „degradării semnificației metafizice în direcția esteticului” (*ibidem*, p. 444). Dante, aflăm din *Nașteri mistice*, este

„exemplul cel mai renumit al acestei tendințe – care anticipează lumea modernă – de a considera arta și, în special, literatura mijlocul exemplar de comunicare a unei teologii, metafizici sau chiar soteriologii” (Eliade 2013, p. 236).

Același Eliade care, într-o scrisoare către Emil Cioran din 1935, își mărturisea dezgustul de literatură (Eliade 1999, p. 151) îmbrățișează tot mai mult idei similare, confirmând această deplasare a vechii „teoria”, mai ales din romantism încoace, în sfera esteticului, iar mai târziu, în zona imaginarului.

Ca intermediar între sensibilitate și intelect, imaginația, considerată deja ca atare de Aristotel, dar valorificată mai ales pe filon neoplatonic, reprezintă și pentru Eliade „locul” cunoașterii, interfața dintre om și transcendent sau modul de realizare a coincidenței contrariilor. La fel ca Gilbert Durand, Henri Corbin și alți teoreticieni, eseistul tinde a atribui imaginarului, fie și doar prin considerații nesistemate, acest rol median, cu valențe ontologice, în primul rând ca reacție împotriva orientării pozitivistice, istorice ce afirmă separația tranșantă dintre subiect și obiect. Dacă omul este, conform definiției din volumul *Solilocvii*, un intermediar între o

realitate absolută și o subrealitate vegetală, caracterizat de instinctul de transcende- dere, deplină realizare de sine se obține tot printr-o facultate intermediară, izvor al creației artistice, în care filosoful vede calea de acces la absolut. Prin opera sa, artistul transcende obiectul, proiectându-l într-o altă dimensiune, inaccesibilă conștiinței cotidiene, depășește limitările speciei, izbutind să imite opera lui Dumnezeu și astfel „realizează acea dimensiune a visului, unde domnește absolută libertate, unde categoriile existenței sunt neglijate, iar destinul suprimat (Eliade 1991, p. 47–49). Literatura, tocmai în calitate de „sinteză impură”, „insuficientă” de elemente sensi- bile și inteligibile, așa cum o concepe Eliade în articolul din 1927, ascunde toate aceste latențe.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Călinescu 1982 = G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982.
- Călinescu M. 1978 = Matei Călinescu, *Imagination et sens. Attitudes esthétiques*, în „Cahiers de l’Herne”. *Mircea Eliade*, Paris, Éditions de l’Herne, 1978, nr. 7–8, p. 364–374.
- Dosarul 2000 = „Dosarul” *Mircea Eliade*, III. *Elogii și acuze (1928–1944)*. Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, București, Editura Curtea Veche, 2000.
- Dosarul 2004 = „Dosarul” *Mircea Eliade*, IX. *Infamie morală (1972–1977)*. Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, București, Editura Curtea Veche, 2004.
- Eliade 1986 = Mircea Eliade, *Briser le toit de la maison. La créativité et ses symboles*, Paris, Gallimard, 1986.
- Eliade 1986b = Mircea Eliade, *Notes sur le Journal d’Ernst Jünger*, în Eliade 1986, p. 249–250.
- Eliade 1990 = Mircea Eliade, *Profetism românesc*, vol. I, București, Editura Roza vânturilor, 1990.
- Eliade 1990a = Mircea Eliade, *Încercarea labirintului*. Traducere și note de Doina Cornea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990.
- Eliade 1990b = Mircea Eliade, *Insuficiența literaturii*, în Eliade 1990, p. 43–47.
- Eliade 1991 = Mircea Eliade, *Solilocvii*, București, Editura Humanitas, 1991.
- Eliade 1992 = Mircea Eliade, *Împotriva deznădejzii. Publicistica exilului*. Ediție îngrijită de Mircea Handoca. Prefață de Monica Spiridon, București, Editura Humanitas, 1992.
- Eliade 1992a = Mircea Eliade, *Scrisul și misiunea literaturii*, în Eliade 1992, p. 43–50.
- Eliade 1993 = Mircea Eliade, *Jurnal*, I. 1941–1969; II. 1970–1985. Ediție îngrijită de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 1993.
- Eliade 1993a = Mircea Eliade, *Insula lui Euthanasius*, București, Editura Humanitas, 1993.
- Eliade 1993b = Mircea Eliade, *Insula lui Euthanasius*, în Eliade 1993a, p. 7–17.
- Eliade 1994 = Mircea Eliade, *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*. Prefață de Georges Dumézil. Traducere de Alexandra Beldescu, București, Editura Humanitas, 1994.
- Eliade 1999 = Mircea Eliade, *Europa, Asia, America... Corespondență*, I. A–H. Cuvânt înainte și îngrijirea ediției de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 1999.
- Eliade 2001 = Mircea Eliade, *50 de conferințe radiofonice, 1932–1938*, București, Editura Humanitas, 2001.
- Eliade 2001a = Mircea Eliade, *Contemplația*, în Eliade 2001, p. 137–141.
- Eliade 2008 = Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*. Cu o prefață de Georges Dumézil și un *Cuvânt înainte* al autorului. Traducere din franceză de Mariana Noica. Ediția a IV-a, București, Editura Humanitas, 2008.
- Eliade 2013 = Mircea Eliade, *Nașteri mistice*. Traducere de Mihaela Grigore Paraschivescu, București, Editura Humanitas, 2013.

Ionescu 2000 = Eugen Ionescu, *Mircea Eliade și Șantierul*, în *Dosarul 2000*, p. 94–95.

Noica 2000 = Constantin Noica, *Opera. Introducere în biografie*, în *Dosarul 2000*, p. 190–191.

Noica 2004 = Constantin Noica, *Adevăratul înțeles al sacrului*, în *Dosarul 2004*, p. 93–99.

MIRCEA ELIADE AND THE “INSSUFICIENCY” OF LITERATURE (Abstract)

The paper above briefly analyses the evolution of Mircea Eliade’s opinions on literature and its basic role in knowledge. Primarily considered as an impure synthesis of empiric and spiritual elements, inferior to art, literature eventually becomes, mostly by the concept of imagination implied, a privileged way to knowledge, similar to the old “theoria”, related to metaphysics and religion.

Cuvinte-cheie: *Mircea Eliade, literatură, artă, imaginație, cunoaștere.*

Keywords: *Mircea Eliade, literature, art, imagination, knowledge.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
magdawachter@yahoo.com*